

Kohut-Ferki Julianna¹

Empirikus találkozások és sztereotípiák párhuzamos együttélése a Beregdédán élők etnicitásában

Kivonat

Arjun Appadurai kulturális antropológus a globális világban a lokalitás helyének problematikus meghatározását veti fel. A lokalitás fogalma értelmezésében összetett, erősen összefügg a szomszédsággal, emellett kapcsolatokat, térbeliséget is jelent. A kárpátaljai Beregdédán végzett etnográfiai terepmunkám tapasztalatai szerint a helyiek lokális identitása a lakóház utcájához kötődik. Mindezt az „én ebbe az utcába születtem”, vagy „én még ebből az utcából se költöznék ki”, vélemények támasztják alá. A helyi identitást meghatározza a szomszédság, amelynek materiális, fizikai értelemben vett határai megmutatkoznak ugyan, de igencsak képlékenyek. A szomszédságról való gondolkodás személyiség- és situációfüggő is: függ az emberi, társadalmi, illetve hierarchikus viszonyoktól és az etnicitástól is. Azonban megfigyelhető, hogy az etnikai, vallási törésvonalak, az eltérő érdeklődési kör nem zárják ki a szomszédsági viszony létrejöttét. A településen az etnikailag többé-kevésbé vegyesnek mondható térbeli tagolódás az empirikus találkozások sűrű találkozási helyeit teremti meg, melyek a szomszédsági viszonyban is tetten érhetőek. A Beregdédán élő magyarok, ukránok és cigányok etnicitásában az együttélés pozitív empirikus élményét sok esetben a szomszédsági viszonyrendszer, a mindennapi interakció teremti meg, ugyanakkor a tapasztalati ismeretek nem képesek teljes mértékben megdönteni a sztereotípiákat. Az „általános érvényű” negatív sztereotip kép és az ettől eltérő tapasztalati élmények párhuzamosan fennmaradók, mintegy egymást kiegészítő észlelésekként vannak jelen az együtt élő etnikumok mindennapjaiban.

Kulcsszavak: szomszédság, együttélés, lokalitás, sztereotípiák

Abstract. Parallel Coexistence of Empirical Encounters and Stereotypes in the Ethnicity of Residents of Beregdéda

Cultural anthropologist Arjun Appadurai raises the problem of the definition of the place of locality in the global world. In Appadurai's interpretation the concept of locality is complex, strongly linked to neighborhood, but also refers to relations and spatiality. According to the experiences of my ethnographic fieldwork in Beregdéda, Transcarpathia, the residents' local identity is linked to the street of the village where their houses are situated. This is supported by the opinions such as "I was born in this street" or "I would not even move out from this street". The local identity is defined by the neighborhood, whose materialistic, physical boundaries can be seen, but are rather fluid. The thinking about neighborhood is both personality and situation dependent: it depends on the personal,

¹ A szerző néprajz mesterszakos bölcész, a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola abszolvált hallgatója. E-mail: ferki.julianna@gmail.com

social and hierarchical relations and on ethnicity, too. However, it can be observed that ethnic and religious cleavages and the different fields of interest do not rule out the formation of neighborhood relationship. The ethnically more or less mixed spatial division of the village creates frequent meeting points of empirical encounters, which can be observed in the neighborhood relationships, too. The positive empirical experience of cohabitation in the ethnicity of the Hungarians, Ukrainians and Gypsies in Beregdéda is often created through the neighborhood relationships and everyday interactions, however the experiences cannot fully overthrow the stereotypes. The “general” negative stereotypical picture and the different experiences are present in the everyday life of the ethnicities as parallelly existing, quasi complementary observations.

Keywords: neighborhood, cohabitation, locality, stereotype

Cikkre való hivatkozás / How to Cite this Article

Kohut-Ferki, Julianna (2018). Empirikus találkozások és sztereotípiák párhuzamos együttélése a Beregdédán élők etnicitásában. *Erdélyi Társadalom*, 16(2), 93–107. <https://doi.org/10.17177/77171.218>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

BEVEZETŐ

A tér problematikáját, valamint a globalizáció delokalizáló szerepét (Kovács, 2007) már több kutató helyezte vizsgálódásának fókuszába. Tapasztalataink egyaránt lehetnek lokálisak és globálisak (Meyrowitz, 2005), így nem hagyhatjuk figyelmen kívül az információs társadalom jelenlétét és befolyásoló erejét. Arjun Appadurai kulturális antropológus a globális világban a lokalitás helyének problematikus meghatározását veti fel. A lokalitás fogalma értelmezésében a térbeliség mellett kapcsolatokat, szomszédságokat és kontextusokat is jelent (Appadurai, 2001). Miközben egyes kutatók „a tér jelentőségének csökkenéséről beszélnek a késő modern korban élő emberek konkrét életvilágaiban, mások – közöttük David Harvey, Saskia Sassen és Edward Soja – számára a társadalom területi szerveződésének kutatása egyre fontosabbá válik, sőt egyenesen a társadalom- és kultúratudományok geográfiai fordulataról beszélnek”. (Feischmidt, 2006: 371)

Etnográfiai kutatásom témája a szomszédság – mint a társadalom területi és kapcsolati szerveződésének – funkcióinak, valamint határlebontó szerepének vizsgálata a Beregdédán élő magyarok, ukránok és cigányok² etnicitásában. A kutatás kérdései tehát, hogy a beregdédaiak hogyan értelmezik szomszédsági viszonyukat. Van-e kapcsolat a helyiek lokális identitása és

2 Tanulmányomban a cigány megnevezést értékítélet nélkül használom. Tapasztalataim szerint a vizsgált közösségben a roma szóhasználatnak nincs létjogosultsága. A cigányok Beregdédán a magyar nyelvet beszélik, cigány vagy más nyelv ismeretének hiányában cigánynak vallják magukat, így a továbbiakban a cigány szóhasználatot szerencsésebbnek tartom.

szomszédsági viszonya között? A szomszédság hogyan befolyásolja az etnicitást, a Beregdédán élő magyar, ukrán és cigány etnikumok viszonyát? Egyáltalán kik között jön vagy jöhet létre a szomszédság intézménye? A beregdédaiak hogyan határolják le a szomszédjaik körét, illetve, milyen szerepe van mindebben az etnicitásnak? Az etnikailag vegyes jószomszédi viszonyoknak van-e szerepe az etnikumokról kialakított sztereotípiák megdöntésében?

Hipotézisem szerint a Beregdédán élő magyarok, ukránok és cigányok etnicitásában a pozitív empirikus élmény és lokális identitás „terepe” a szomszédsági viszonyban megélt sűrű találkozások alkalmával érhető tetten. A szomszédság képlékeny határvonalai fizikai és szimbolikus választóvonalak mentén szerveződnek. Mivel a vallási, etnikai különbözőség nem gátja a szomszédsági viszony létrejöttének, illetve az etnikumok térbeli tagolódása többé-kevésbé vegyesnek mondható, a szomszédsági viszony az etnikumok között kulturálisan színes interakciót eredményez. A szomszédsági viszonyoknak fontos szerepe van a különböző etnikumokról formált sztereotípiák árnyalásában. A szomszédsági viszonyban a személyes tapasztalás során szerzett ismereti élmények a legtöbb esetben eltérnek az „általános érvényű” negatív sztereotipikus vélekedésektől. Ugyanakkor a pozitív tapasztalati ismeretek nem képesek teljes mértékben megdönteni a sztereotípiákat. Az „általános érvényű” negatív sztereotipikus kép és az ettől eltérő tapasztalati élmények párhuzamosan együtt fennmaradó, mintegy egymást kiegészítő észlelésekként vannak jelen az együtt élő etnikumok mindennapjaiban. Míg az általános cigánykép sztereotip megítéléssel terhelt, addig ez a vélekedés nem feltétlenül érvényesül a helyi cigányok esetében. Ennek ellenére a narratívákban párhuzamosan jelen van a sztereotipikus vélekedés mint a „köz tudott igazság”, valamint mindezek a személyes kapcsolatok útján megtapasztalt cáfolata. Hasonlóképpen alakul a helyi ukrán és ukrán turista³ megítélése is. A lokális társadalomban élő ukrán falubelit személyes tulajdonsága szerint ítélik meg, míg az ukrán turista minden negatív tulajdonsága az ukrán etnikum alapvető jellemvonásainak megtestesítője.

Kutatásom helyszíne, a kárpátaljai Beregdéda Ukrajnában, az ukrán–magyar államhatártól mintegy 10,5 km-re, Beregszásztól, az egyetlen magyar többségű várostól 7 km-re található. A legutolsó, 2001-es népszámlálási adatok tükrében⁴ a lakosság 79,8%-a magyar, 15% ukrán, 5% cigány nemzetiségű.⁵ A tanulmányban olvasható megállapításaimat a 2015–2017 között vég-

3 A turista fogalomalkotás problematikus, sztereotip voltáról, valamint a fogalomalkotás nehézségeiről, így a turizmuskutatás dilemmáiról Pusztai Bertalan munkájában olvashatunk (Pusztai, 2017).

4 Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást. Az utóbbi években kárpátaljai és magyarországi kutatóintézetek közreműködésével reprezentatív szociológiai felmérések készültek Kárpátalján. Ezek a kvantitatív kutatások, így például a TANDEM 2016, a kárpátaljai lakosság általános helyzetét, nyelvhasználatát, értékrendjét és migrációját mértél fel. A SUMMA 2017 kutatás a kárpátaljai magyar közösség felekezeti összetételét, a lakosság számának változását és ennek okait, így pl. a külföldi munka- és tanulási célú migrációt vizsgálta. E hiánypótló kvantitatív kárpátaljai kutatások eredményei azonban települési bontásban csak régiós szinten állnak rendelkezésre.

5 Beregdédán túlnyomó többségben görögkatolikus, református, római katolikusok és pravoszláv felekezethez tartozó hívek laknak. A görögkatolikus és református egyház önálló egyházköziségként tevékenykedik a településen, míg a római katolikus és pravoszláv egyház fliaként van jelen. A település hivatalos adatai szerint a lakosság körében nincsen jelen más felekezet, azonban tereptapasztalataim és a vallási vezetők véleménye szerint a helyzet sokkal árnyaltabb képet mutat. A településen a Beregdéda Evangéliumi Református Egyház (Gyülekezet), az „igazi” reformátusok, a Jehova Tanúi,

zett etnográfiai terepkutatásomra alapozom. A kutatás során 58 félig strukturált interjút készítettem, emellett strukturálatlan beszélgetések is segítettek az értelmezést.

Tanulmányomban először röviden ismertetem a használni kívánt fogalmakat és az etnikai kategorizáció problematikáját. Ezt követően kitérek az etnikumok térbeli elhelyezkedésére a településen és a beregdéai ukrán, magyar és cigány szomszédsági viszony értelmezésére.

A SZOMSZÉDSÁG ÉS SZTEREOTÍPIA FOGALMI KERETE

Pozsony Ferenc *Erdélyi szomszédságok* című tanulmányában a szász szomszédság struktúrájának kötött és ellenőrzött rendjéről olvashatunk. Itt kitűnik, hogy a szomszédság intézményébe a legények házasság útján léphetnek be, míg a nőket kizárták köreiből. A szomszédsághoz tartozást az erdélyi társadalomban a közösség szabályozta, nem az egyén döntésén alapult. A szomszédságba tartozás alapkövetelménye volt a szomszédság területébe tartozó lakóház és udvar. Ennek értelmében a szász szomszédság mind vallási, mind pedig etnikai értelemben majdhogynem homogén jellemzőkkel bírt, és jól kivethető határokkal rendelkezett (Pozsony, 1997). „Pozsony Ferenc az erdélyi szász falvakban a szomszédságoknak a német Nachbarschaftra emlékeztető formáját találta meg: egy olyan sajátos helyi, gazdasági, biztonsági, rituális, morális, jogi, egyházi és etnikai funkciókkal rendelkező, lokális alapon szervezett társadalmi intézményt, mely alapvetően meghatározta a szász faluközösségekben élő egyén belső és külső kapcsolatrendszerét, szocializációját, értékrendjét és identitását.” (Rezessy, 2001: 234)

Esetünkben a szomszédság aligha írható le hasonlóan kötött renddel, ugyanis a szomszédsági viszonyt véleményem szerint a statikus ismérvek teljes hiánya jellemzi. A szomszédság határainak létrejötté összetett szempontrendszer szerint formálódik. A szomszédsági viszony a társadalom egy képlékeny formációja, amelynek elengedhetetlen feltétele a jelenlét a lokális társadalom életében. Funkciója az ismétlődő találkozásokban érhető tetten, ugyanakkor a szomszédság a tartós távollét során lazul, de nem szűnik meg. Ékes példaként szolgálhat erre a külföldi munkavállalás – mint az állandósult távollétben az ismétlődő jelenlét – mikor a szomszédsági viszony veszít jelentőségéből, de az ingatlan tulajdonlásáig fennmarad. Tehát értelmezésem szerint a szomszédsági viszony mintegy feltétele a fizikai kontaktus, a szomszéd jelenlétének hiányában annak lakóház-tulajdonjogának tudata. A szomszédság a „közvetlen együttélésen alapszik” (Balassa & Ortutay, 1980: 63), a társadalmi összetartozás-tudattal rendelkező, lokalitáson alapuló szerveződése, melynek rendje íratlan szabályokra épül (Nagy Varga, 2000: 553–557). Ferdinand Tönnies német szociológus megállapítása szerint a szomszédság a „hely közössége” (Tönnies, 1983: 23–26). Empirikus tapasztalataim szerint Rezessy Anna (2001) és Heasman (1978: 116–118) megállapításaival ellentétben a jószomszédi viszony kialakulásának „a társadalmi, vagyoni, kulturális, életkorbeli, etnikai homogenitás (közös érdekek, azonos szórakozási lehetőségek, hasonló sors, hasonló életstílus)” (Rezessy, 2001: 242) nem alapvető feltétele. Arjun Appadurajjal egyetértve, a szomszédságot egy adott fizikai térben létre-

a Baptista Egyház és az Új Élet Roma Egyház is jelen van, így a településen élő három etnikum, összesen kilenc felekezet közül választhat (helyben).

jövő, folyamatosan formálódó szerveződésként értelmezem, mely a lokalitás konkrét társadalmi formája, a társadalmi kapcsolatok és az etnicitás aktív alakítója (Appadurai, 2001). A szomszédság fogalma túlmutat a fizikai határokon, és nem zárja ki a különböző kultúrájú és normával rendelkező személyek szomszédsági viszonyának létrejöttét. Úgy gondolom, hogy a szomszédsági viszony a kevert térbeli elhelyezkedésű magyarok, ukránok és cigányok etnicitásában⁶ határlebontó funkcióval bír. A szomszédsági viszony sok esetben a narratívákban előforduló sztereotípiák cáfolatát teremti meg, így témám szempontjából a sztereotípiák fogalmának értelmezése is szükségessé válik.

Stuart Hall szerint a sztereotípiák az eltérő csoportok közötti szimbolikus határok létrehozásának és bemerevítésének az egyik eszköze. A sztereotíp tartalmak kijelölése az önmeghatározásban és a másokhoz történő viszonyulásban nyújt általánosító, leegyszerűsítő, „készen kapott” ismereteket (Bindorffer, 2006: 4–5; Hall, 1997: 258). Horváth István kisebbségsszociológus a sztereotíp észlelési mechanizmus legfőbb jellemzőjeként az általánosítást nevezi meg. Ebben az értelmezési keretben az általánosítás révén az adott csoportba tartozó egyének mindegyikének rendelkeznie kell a csoportnak tulajdonított jellemzőkkel. Az egyén mint szubjektum csak a hozzá rendelt csoporttagság ismérvei alapján válik létezővé, ebből a keretből kiragadva egymagában értelmezhetetlen. Nem újszerű jelenség, hogy a sajátukként vélt csoport pozitív megítélésben részesül, míg a sajáttól eltérő csoportot nagyobb eséllyel érik általánosítások, túlzások és leegyszerűsítések. A „homogenitás illúzióját” fenntartva a saját csoportok sokkal változatosabbnak, a sajáttól eltérőek viszont egységes csoportokként tételeződnek (Horváth, 2006). Csepeli György az előítéleteket a „megismerés szegedrótjaként” definiálja, melynek célja a saját csoport pozitív fényben feltüntetése egy másikkal szemben (Csepeli, 2001).

A továbbiakban a kutatás terepviszonyait, valamint a beregdédai etnikumok lakóhelyének térbeli elhelyezkedését ismertetem.

A TEREP. AZ ETNIKUMOK TÉRBELI ELHELYEZKEDÉSE

Pierre Bourdieu szerint a társadalomtudományoknak jelentős szerepe van a „társadalmi világ” felosztásában. Egyetérthetünk abban, hogy „nincsenek természetes csoportok, természetes határok, minden klasszifikáció egy felosztás eredménye, ami egy korábbi vagy mai diszkurzív térhez és hatalmi konstellációhoz kötődik” (Feischmidt, 2010: 17; Bourdieu, 1985). Az etnikumok önkényes kategorizálása helyett saját maguk és egymás identifikációjára, az együttélés során megtapasztalt etnikus relációra hagyatkozom. Ennek értelmében a különböző etnikumok csak a „másik” relációjában nyernek értelmet. „Abban, hogy »cigány«, benne vannak ők, és benne vagyunk mi, az ő valóságuk, és azok az elképzelések, amit mi erről alkotunk, jelenlétük, és az a viselkedés, amit feléjük tanúsítunk, benne van a köztük és a köztünk fennálló viszonyok egész története.” (Williams, 2000, id. Borbély, 2009)

⁶ Tanulmányomban az etnicitást a norvég szociálanropológus, Fredrik Barth meghatározását követve az etnikumok között létrejövő határképződés, vagyis azonosulás és elhatárolódás szituatív folyamatai mentén értelmezem (Barth, 1996).

A lokális társadalom etnikai és szomszédsági viszonyainak jobb megértése érdekében érdemes figyelembe venni az etnikumok térbeli, tehát fizikai lakóhelyeinek elrendeződését. A település történelméből fakadóan az ukrán családok többsége a faluba érkezésüket követően szétosztott építkezési területen, a település jelenlegi főutcájának egy szakaszán él. Emellett persze ukrán családok a településen szétszórtnak is jelen vannak. Egy nem régen beköltözött cigány család kivételével egyedül a cigány családok élnek szegregáltan egy külön utcában, a *táborban*⁷, ahol a falu lakóinak egybehangzó véleménye szerint csak cigányok élnek. Ezzel ellentétben a cigány családok fontosnak tartották megemlíteni, hogy magyar családokkal vegyesen élnek egy utcában. Nem egyedi jelenség, hogy a cigányok és nem cigányok lakóhelyének fizikai értelmezése eltérő képet mutat. A lokális társadalom többségi lakói a saját és cigányok lakóhelyét térben elkülönítik és megkülönböztetik (Kovács, Vidra & Virág, 2013). A cigányok megítélése sok esetben lakóhelyük szerint történik.⁸

„Van nekik külön, mi úgy mondjuk, hogy tábor. Most rendes sort is nyitottak nekik, oda építkeznek, de aki oda lement építkezni, azok már, úgy látom, kezdenek egy kicsit fekapaszkodni. Próbálnak ilyen normálisabb életet élni. Mer lent a táborba azok nagyon ilyen, elhanyagoltak.” (pravoszláv vallású, fiatal asszony)

A táborban élő cigányok a rendetlenek, koszosak, míg az onnan kiköltöző, a falu szélén telekhelyet kapó három cigány család már a „rendesek”, tiszták kategóriájába sorolható, annak ellenére, hogy a két különböző utcában élő cigány családok életkörülménye, anyagi helyzete tereptasztalataim alapján alig mutat eltérést egymástól. A többségi társadalom deprivált táborértelmezésében annak elhagyása lehetővé tette az új utcába költöző cigány családok pozitívabb megítélését a lokális társadalomban. Azok számára, akiknek nincs közelebbi kapcsolata a cigányokkal, a lakóhelyi elhelyezkedés, a táboron kívüli „rendes” utcában élés, a „kikerülés a táborból” egyértelműen pozitív megítélést és elismerést vív ki a falubeliek szemében. A táborban és az utcában élők szembeállítása és megítélésük evolucionista értelmezése a szegregáltakból egyfajta kompenzációt vált ki. Míg a dédai tábor, a lokális társadalom többségi lakói szerint kizárólag a cigányok lakóhelyét képezi, az ott élő cigányok majdnem mindegyike fontosnak érezte megemlíteni, hogy vannak magyar szomszédaik. *„Ez az utca magyar utca, mert szembe velem is magyar lakik, idébb is magyar, ez nem olyan, hogy tábor, hanem cigány, magyar egybe lakik.”* (református vallású középkorú asszony)

A táborban élő, cigányok által magyarnak vélt családok ugyanúgy elkülönülő, magyarságot hangsúlyozó magatartást mutattak.

7 A *(cigány)* tábor elnevezés Kárpátalja falvainak, városainak azon elkülönülő részét jelöli, melyben jellemzően cigány családok élnek (Braun, Cserniczkó & Molnár, 2010).

8 „Az etnicitás meghatározásában bizonyos alanyok társadalmi helyzete a mérvadó. Például a lakóhelyileg szegregált, extrém szegénységben élő személyeket (származástól és esetleg a fenotipikus jegyeiktől függetlenül) nagyobb valószínűséggel tekintjük romáknak, mint azokat, akik pusztán valamilyen fizikai jellemző alapján sorolhatóak ebbe a csoportba, de anyagi-társadalmi helyzetük például stabil középosztálybeli sztenderdnek felel meg.” (Horváth, 2006.76.)

„Itt egy kicsit elfajultunk.” (...) „[c]igányok laknak. Ebbe az utcába mán csak két család van. Két család. Itt a szomszéd, meg mi. Magyarok. Mán a másik utcába, arra a dombon, van. Ott vannak mán magyarok. De ott meg ilyen (...) eladják a házat, ott nem fogadják be, nem fogadják be a cigányt. Abba az utcába.” (római katolikus idős asszony)

Kovács Éva szerint a többségi társadalom biztonságérzetének fenntartására, illetve javítására az egyik praktikusnak vélt eszköz a cigányok szegregálása, melynek egyik módja a cigányok szimbolikus külső térbe helyezése (Kovács, Vidra, & Virág, 2013: 103).

A SZOMSZÉDSÁG MINT FIZIKAI ÉS TÁRSADALMI KONSTRUKCIÓ

A beregdédai lokális közösségben a megkérdezettek majd mindegyikének szűk családjában él olyan, a szomszédos településről elszármazott személy, aki magát már dédainak tartja. Mivel együttélésük közelségéből fakadóan a szomszédok egymásra vannak utalva, egymás elfogadása és a kölcsönös segítségnyújtás alapvető feltétele a konfliktusok elkerülésének. Elsősorban a szomszédi viszonyban megélt aktív találkozás segítette elő az elfogadását azon beköltözőknek, akik nem a falu szülöttei. Ugyanis az „[o]lyan családok életében, amelyek a közösségen kívülről származtak és nem rendelkeznek helybeli kiterjedt rokonsággal, a szomszédi kapcsolatok intenzitása megnövekedett”. (Nagy Varga, 2000: 556)

A kolhozosítás idején a környező falvakból érkezettek száma megnőtt a településen. A fiatal korukban kolhozban dolgozó, magukat magyarnak valló református, római és görögkatolikus vallású beköltözők narratíváiban nem található megkülönböztetésre vagy megbélyegzésre utaló elem. A faluba érkezettek alkalmazkodásának és a helyiek befogadásának, valamint a beházasodásnak köszönhetően a helyiek jelenleg nem tesznek különbséget az őslakosok és az akkor beköltözők között. A kolhozosítás következtében az „idegen” munkások megjelenése és beházasodása elősegítette a dédaiság fogalmának változását, valamint a nem magyar „telepesek” megjelenésének tényét és elfogadását. „*A szomszédasszony eredeti hucul, hegyi és ragadt rám. Vitt Rigába, Vilniusba. Vótak barátnőim, azok is ukránok vótak, szerettem a nyelvet, űk beszéltek hozzám magyarul, én meg hozzájuk oroszul, ilyen keverve.*” (református vallású fiatal asszony)

Beszélgatótársaim előszeretettel jegyezték meg, hogy jó kapcsolatot ápolnak a falubeliekkel, nincs haragosuk, és őket is tisztelet övezi a faluban. Tehát kapcsolati tőkájükre rendkívül büszkék, amelyet erényként könyvelnek el: „*nincs különbség ukrán–magyar között, csak jó és rossz között. Ha becsületes, rendes jó ember, nincs különbség*” (református vallású idős asszony).

A fenti következtetés egy magát magyarnak valló asszonytól származik, akinek a közvetlen szomszédságában egy kb. 3-4 éve beköltözött ukrán család él. Ez az ukrán család nem tartózkodik állandó jelleggel a településen, ennek ellenére a lakóházak fizikai közelségével magyarózva, közvetlen szomszédként tartják őket számon. A fizikai közelség a szomszédságban, ismeretség hiányában is egy olyan viszonyt teremt, amely megkívánja az esetleges negatív tapasztalatok magánügyként kezelését. Szomszédokkal nem illendő, illetve nem kívánatos dolog haragban lenni. Azon vélekedések, melyek a szomszédot negatívan minősítik, a legtöbbször tabusítottak, és csak a pozitívnak tartott jellemvonások kerülnek felszínre. A szomszédokkal kevésbé kritikusak;

elnézőbbek, mint más falubelivel szemben. Szomszédról csak abban az esetben hallhattam negatív narratívákat, ha a lokális társadalomban élők többsége is egyetértett ezzel a véleménnyel. Ellenkező esetben megkérdőjelezhető a negatív történet igazságtartalma, ami annak mesélőjét ugyanúgy negatívan érintheti. Értelmezésem szerint épp ezért voltak túlsúlyban a pozitív hangvételű történetek, és az egyén reflektálása arra, hogy nincs haragosa, jó kapcsolatot ápol a falubeliekkel, különösképpen a szomszédaival. A virágzó kapcsolati tőke, a konfliktusmentes magatartás tulajdonképpen az egyént minősíti, tehát áhított emberi tulajdonságnak számít.

A szomszédsági viszony kedvez a sajáttól eltérő etnikumú szomszéd alapvető emberi jellemvonásainak felértékelődésének, a sztereotipizált vélekedés háttérbe szorításának vagy a cáfolatok keresésének. A fizikai térben, vegyes etnikumok között a lakóházak közelségéből fakadó közvetlen szomszédságban a gyakori találkozások lehetőséget biztosítanak egymás jobb megismerésére. A beköltözők lokális gyökereinek hiánya vagy a nyelvi, vallási különbözőség nem lehet gátja a jószomszédi viszonyoknak, a szomszédságnál az etnikai közösség elkülönülő csoportosulása nem jellemző. Inkább a lakóház közelségében igyekeznek közelebbi kapcsolatot ápolni az utcabeliekkel, szomszédokkal, tehát a szomszédság etnikailag színesnek mondható. *„Persze, de jobban jobba vagyunk a magyarokka. Igen, mer az ukránok arra a másik ódalba laknak.”* (pravoszláv vallású fiatal asszony)

A fizikai közelség a szomszédsági kapcsolatok létrejöttékor helyzetelőnyt jelent, azonban előfordul, hogy az újonnan beköltöző családok negatívabb megítélésben részesülnek, mint azok, akiknek a léte már bevésődött a köztudatba, mert legalább egy generációval ezelőtt érkeztek. Az ukrán etnikum esetében az elfogadást segíti a magyar nyelv elsajátítása. Amennyiben ez nem teljesül, a beköltöző „idegenek” marslakóvá, kulturálatlanná válnak: *„[n]a de most egy idegen helyen nincsenek, minden idegen, nincsenek barátok, nincsenek annyira szomszédok, meg rokonok...”* (református vallású középkorú férfi)

Az idézetben a szomszédság, értelmezésem szerint, ismerős közeget feltételez, idegen környezetben nem jön létre a szomszédság intézménye. Tehát a fizikai tényezők a szomszédság szempontjából nem elegendőek, annak létrejötté interakciót kíván. Ugyanakkor a szomszédság kiterjedése a legtöbb esetben figyelembe veszi a fizikai határokat. Így pl. egy útelágazás, egy éles kanyar, az utcában található utolsó ház fizikai határa lehet a szomszédsági viszonyoknak. A jószomszédi viszony a lokális társadalomban élők számára, az aktív találkozások során rendszeres társalgást, mindennapos észlelések, benyomások cseréjét, valamint kölcsönös segítségnyújtást jelent. *„Van olyan, hogy Beregszászba megyek, és többet kell vásárolni a szomszédoknak, mint magunknak.”* (görögkatolikus vallású középkorú asszony)

A lakóházak előtti élénk találkozások fizikai nyoma a nagyszámban megjelenő padok, ahogyan a helyiek nevezik, lócák megléte.

„Ha megyünk az utcán, kint ülnek vagy valami, megállunk beszélgetni, lóca van mindenütt, és most vótunk Máriapócon, azt furcsálltam, gyönyörű utca, ahová leparkolt a lányom, mer avva mentem, nagyon szép, minden szép, de ott egy lelket nem látni kint. Senkit. Se egy lóca, semmi, hogy kiülnek estére, mi kiülünk estére, még van

úgy, hogy ide lejövök, ott ül Magdika,⁹ akko kiált, gyere ide, oda megyünk hozzá beszélgetni, vagy ő ide jön hozzánk beszélgetni, úgyhogy ez nálunk ilyen szomszédság. Ez, ezt nevezzük szomszédságnak.” (görögkatolikus vallású középkorú asszony)

A szomszédság szimbolikus határai a családok társadalmi helyzetének függvényében különböznek. Minél instabilabbnak érzik az egyének társadalmi pozíciójukat, annál nagyobb szükségük van külső segítségre, így szélesebb szomszédsági viszonyt ápolnak. Míg az anyagi jólétnek, biztonságának köszönhetően a szomszédsági viszony beszűkülni látszik. Stabilabb élethelyzet esetén a szomszédságnak a szimbolikus határa a közös azonosságtudat mentén rajzolódott ki, míg szükséghelyzetben praktikus okokkal magyarázhatóan a szimpátia háttérbe szorul, illetve nem mérvadó a szomszédsági kapcsolatok megválasztásánál.¹⁰ Megfigyelhető, hogy a lokális társadalomra leginkább támaszkodó, mondhatni kiszolgáltatott helyzetben élők voltak azok, akik az egész utcát szomszédként jelölték meg. Aki az egész utcájára mint szomszédok közösségére tekintett, nem tett különbséget új és régen beköltözött szomszéd között. A stabilabb anyagi háttérrel rendelkezők megkülönböztették a házuk közvetlen közelségében élő – újonnan érkezett, emiatt nem szomszédként számon tartott – családokat azoktól, akik kivívták maguknak a szomszéd „elismerést”, de öt házzal arrébb laktak.

TALÁLKOZÁSOK

Az empirikus találkozások szempontjából izgalmas esetnek számít egy táborban élő cigány–magyar család szomszédságának kapcsolata, valamint a tábor szélén élő cigány–ukrán család szomszédsági viszonya. Mindkét esetben jószomszédi viszonyról beszélhetünk, ami kölcsönös segítségnyújtást jelent a mindennapokban. Betegség idején mindkét esetben volt rá példa, hogy az „idegen” etnikumú szomszéd segítséget nyújtott beteg szomszédjának.

„Hát, anya nagyon szereti őket. Azé, mer ilyen tiszták, meg, ugye, ilyen becsületesek. Apu amiko beteg vót, ilyen fekvő, na hát fekvő beteg vót egy hónapja, azok minden nap jöttek, mondom, segíteni. Az nem vót az, hogy, meglássák, hogy anyuná villony van, képesek átugorni a kerítést, megnézni, nem-e beteg. Igen, ilyen szomszéd. Nem az, hiába cigány, de rendesebb mint, lehet, hogy bármelyik magyartul. Vagy na egy ukrántu, vagy bármi. Képesek át, nem hogy képesek, vót is rá eset, hogy átugorták a kerítést. Mer nem tudták, anyuná miér ég a villany. (mosolyog)” (pravoszláv vallású fiatal asszony)

9 Fiktív név

10 A szomszédság és a társadalmi rétegek kapcsolatát Fél Edit és Jávora Kata figyelte meg a Tiszaigáiban és Szentistvánban, illetve Varsányban végzett társadalomnéprajzi vizsgálatukban. Kutatásaikból kiténik, hogy míg a „vagyonosabb csoportok inkább a rokonsági hálózatra építettek, a szegényebbek a szomszédsági kapcsolatrendszerre támaszkodtak szívesebben”. (Nagy Varga, 2000: 557)

Emellett nem ritka a reggeli rutint képező közös kávézás vagy a kerti munkálatok együttes elvégzése. A szomszédságban közelebről megismert cigány minden esetben egy pozitív kivételt jelent az általánosításokkal terhelt, homogén csoportként kezelt cigánnyal szemben.

„Úgy tessék elhinni, ebbe a cigánytábor utcába lakok, még csak a főútra se szeretnék felmenni. Mert ezek leszárják, hogy mit csinállok. Ha veszekszek, az se probléma, az uramma miko ordibáltam, soha nem jöttek a kerítéshez, hogy nézzék, ott meg megeszik egymást a népek. Úgyhogy szerintem tökéletesek. Itt nem figyelnek fel. És ha bajba van az ember, netán rosszul van, az rögtön segítséget nyújtanak.” (református vallású középkorú asszony)

Ez esetben a szomszédságnak a fizikai és szimbolikus határai egyaránt megmutatkoznak.

Bakó Boglárka értelmezésében a cigányok világa, a cigánytelep (esetünkben cigánytábor) a többségi társadalom szemében ambivalens megítélésű. Egyrészt a „szennyezettségtől” való félelemben taszító és veszélyes, másrészt a szabadságot jelképezi, mert kötöttségektől mentes, és ebből a szemszögből „paradicsomi” helyszíneként is felfogható (Bakó, 2017: 11). Kovai Cecília megállapítása nagyon hasonló, szerinte a cigánytelep egy olyan hely, ahol bizonyos gátlások feloldódhatnak, a cigánysághoz kötődő szokások és viselkedésformák többé-kevésbé szabadon vállalhatók. A többség által provokatívnak vélt viselkedési formák a cigánytelepen szabadon, illetve a közösség megbélyegzése nélkül gyakorolhatók (Kovai, 2017: 65). A cigánytáborban élő magyar család számára a társadalmi kontroll hiánya szabadságérzetet és kényelmet, ugyanakkor a szomszédok aktivizálódása szükség idején biztonságérzetet jelent a cigány–magyar együttélésben, szomszédsági kapcsolatban.

Azonban a cigányokról formált vélemény megalkotásánál nem merítenek a mindennapi tapasztalatokból, a cigányokról alkotott általános kép ugyanúgy sztereotip megítéléssel terhelt. Ez a kettősség párhuzamosan van jelen a lokális társadalom narratívájában.

Ahogy a szakirodalom számos helyen felhívja rá a figyelmet, Beregdédán is általános jelenség, hogy a településen élő majd minden etnikum különbséget tesz a beköltöző és helyi cigány között. A lokális társadalomban élő cigányt az újonnan érkező cigánnyal szemben pozitívan diszkriminálja: *„el kell, hogy mondjam, hogy a helyi cigányokkal nincsen annyi problémánk, mint amikor a netán Barkaszóruól vagy más településekről ide benősülnek, vagy éppenséggel itt tanulmányoznak, tartózkodnak. Mieinkkel nincs olyan nagy gond”*. (római katolikus vallású középkorú férfi)

Az általános és a helyi cigánykép különbözőségével a település minden etnikuma, a cigányokat beleértve, egyetért. A cigány megjelölés negatív konnotációjának a cigányok is tudatában vannak, és sok esetben egyetértenek a sztereotip vélekedéssel. *„Nem viselik el a cigányozást. Sem ők [a dédai iskolában tanulók-szerző], sem a szülők.”* (görögkatolikus vallású középkorú asszony) Azért nem viselik el a cigány megkülönböztetést, mert a cigány jelző a kultúra kiüresedését jelentli számukra, ami a sztereotip cigánykép tartalmával telítődik. Az ellen tiltakoznak tehát, ami lejáratja, megbélyegezi őket. *„Hát jányom, cigány nem vagyok, mer most már mindenkinek a paszportja [személyi igazolványa – KFJ] ukrán, hát én nem szégyellem a nemzetet, ha fogják mondni, cigány, én nem szégyellem a nemzetet. Az vagyok, oszt kész.”* (szabad keresztény vallású idősebb asszony)

Az asszony számára a személyigazolványában jelölt ukrán állampolgárság írott „bizonyíték” a cigány megnevezésben rejlő megbélyegzés cáfolatára. Ugyanakkor a lokális társadalomban a hivatalos okmány érvényét veszíti, mert tartalma eltér a többség által formált véleményétől. Az említett személyigazolvány, melyben a cigány nemzetiség nem jelenik meg, visszahat az asszony identitására, tehát bizonyos helyzetekben a cigány asszony ukrán identitása is kifejeződik, ugyanis „az egyén identitása az őt körülvevő társadalmi valósággal dinamikus kölcsönhatásban formálódik” (Pálos, 2010: 41).

A beregdédai tereptapasztalataim azt mutatják, hogy a lokális társadalomban élő cigányok, magyarok és ukránok a szomszédsági viszonyban az általános emberi tulajdonságok alapján ítélték meg egymást. Erre jó példa a cigány–ukrán vagy cigány–magyar szomszédság. Egymás jobb megismerése azonban nem tette lehetővé a faluba érkező idegen cigányok és az ukrán turisták iránt táplált negatív előítéletek árnyalását. Az idegen megjelenésének nemkívánatos voltára az egyik terepen megtapasztalt leggyakoribb kifejezési eszköz a tisztaság hiányának vádja. Nem új keletű jelenség, hogy a tisztaságról alkotott elképzelésünk kultúránként, koronként eltérő képet mutat. Juhász Katalin a tisztálkodást nem pusztán a szennyeltávolítás eszközének, hanem „átmeneti rítusként” értelmezi, melynek „célja a külvilág felé kívánatosnak, elfogadhatónak tűnő külső minél „tisztább”, tökéletesebb előállítás” (Juhász, 2016: 5). A tiszta-koszos, piszkos, tiszta-tisztátalan fogalmakra nem pusztán fizikai, de erkölcsi aspektusból is tekinthetünk (Juhász, 2006).

Prónai Csaba munkájában az antropológiai kutatások megállapításáról olvashatunk, mely szerint a „magyar környezet – a munkán kívül – elsősorban a tisztasághoz való viszonyuk alapján fogalmaz meg negatív ítéleteket a cigányokkal kapcsolatban” (Prónai, 2004: 255). A lokális társadalomban egyes csoportok rendetlen, koszos megbélyegzése az elkülönülést, a társadalomban elfoglalt pozíció kijelölését szolgálja. A koszos jelző használata vagy a tisztálkodás hiányának a vádja gyakori eszköze a helybélieknek, a turistákat fogadó szállásadóknak a táborban élő cigányokkal vagy az ukrán turistákkal szembeni ellenszenvük kifejezésére. „*Most mondtam azt, hogy a magyar turista amikor jött hozzánk, akkor az van, hogy a magyarok tisztálkodó emberek. Az minden este igényli a fürdést, a zuhanyzást, tisztálkodó. Az ukrán (elhalkul).*” (református vallású fiatal asszony)

A tiszta-koszos ellentétpár olyan szimbolikus megkülönböztető funkcióval bír, mellyel a társadalmak elkülönülését hivatott láthatóvá tenni. A hierarchikus viszonyban a tiszta jelzővel illetett egyén áll a ranglétra csúcsán vagy annak közelében, és minden, ami alatta van, a koszos kategóriába sorolható. A különböző csoportok, egyének áhított helyzetük elérését a tisztaság szajkózásával igyekeznek elérni (Kapitány & Kapitány, 2009).

„De tudod, hogy hát, hogy mondják neki a piacon? Üriember. Mert hát dógozni megyen, az reggel mosakszik, áá, nagyon ápolja magát, és jól is teszi, azér nem is kee haragudni. És ezek meg megszólják, hogy jaaj, minden nap csak ötözik, mosdik. És olyan ember, ha hazajön a munkából, leötözik, átötözik itthoniba, de azt már rögtön-rögtön öblíteni kell átfele, hogy az már reggelre neki ne legyen olyan szagos. Na, hát, azért meg nem is haragszik senki, hát oszt csak ők [az utcabeli cigányok – KFJ] mondják.” (szabad keresztyény vallású középkorú asszony)

Az idézet a beregdédai cigánytábor egy lakójáról szól, aki állami munkahelye miatt nagy megbecsülésnek örvend a falu magyarjai körében. Egyfajta közvetítő szerepet tölt be a cigányság és a falu többi lakói között. Érdekérvényesítő tevékenysége mellett ő felel a „rendbontásért”, kulcsszerepe van a cigányok és magyarok közötti párbeszédben.

A tiszta, „rendes” cigány mellett felsorakoztatott érvek a „nem koszos” kifejezésével történik. *„Nagymamámnak a szomszédjába lakott egy család egy cigány, na de olyan rendes cigány. Néha sokszo anyukám megbízta, cigány kisjányra, hogy rám nézzen, tiszta cigány, na olyan rendes cigány.”* (pravoszláv vallású középkorú asszony)

A koszos vád mellett hasonlóan elterjedt a *kulturálatlan* bélyeg azokkal szemben, akikkel hiányzik a közös múlt, vagy nem összeegyeztethető az objektív etnicitás¹¹ ismérve. Ilyen a nyelv az ukránok és magyarok között, vagy pl. a fizikai jellemvonások, amelyek a cigányokat¹² különítik el. A lokális társadalomban élő ukrán falubelit személyes tulajdonsága szerint ítélik meg, míg az ukrán turista minden negatív tulajdonsága az ukrán etnikum alapvető jellemvonásainak megtestesítője. Ez egyrészt magyarázható az ukrán turisták magyar nyelvtudásának hiányával, valamint a helyi magyarok ukrán nyelvi nehézségeivel, ami megnehezíti egymás megértését.

A fürödni vágyó turisták sokszor értetlenül fogadták a lokális közeg belső működésének rendjét, részben azt, hogy a településen sokan nem beszélik az ukrán nyelvet. A Beregdédára érkező ukrán turista országos szinten ugyan többségben van, azonban a lokális közösségben nem csak idegenként van jelen, hanem kisebbségnek is számít. Ezen ismeretek hiánya, hogy lényegében az ukrán országhatár átlépése nélkül „borult” fel a számukra ismerősnek tűnő etnikai „rend”, konfliktusforrása lett a helyiek és az ukrán turisták viszonyának. Mindez magyarázatul szolgálhat arra, hogy a lokális társadalomban élők szemében az ukrán a kulturálatlan jelzőt kapta, szemben a magyar kultúrával, amely feljebbvaló lett.¹³ A kulturálatlan jelző nem érintette a helyi ukrán lakosságot,¹⁴ akik a helyi rend ismeretében nem különböznek magyar etnikumú társaiktól, így minden magyar közelebb érezte magához.

11 Wsevolod Isajiw szerint az objektív etnicitás értelmében „egy csoport akkor tekinthető külön etnikumnak, illetve egy egyén annyiban tekinthető egy etnikai csoporthoz tartozónak, amennyiben rendelkezik adott jellemvonásokkal, vagy ezen jellemvonások valamilyen kombinációjával”. Esetünkben ilyen a nyelv vagy a közös múlt, leszámazástudat. (Isajiw, 1974, id. Horváth, 2006: 44)

12 Beregdédán tudomásom szerint a cigányok mindegyike magyar anyanyelvű.

13 A magyar nyelv presztízse, a különböző magyar nyelvű oktatási tevékenységet ösztönző magyarországi támogatások, valamint a kettős állampolgárság lehetőségét követően megnőtt (Kovály, Erős, & Tátrai, 2017). Emellett feltehetően az ukrán gazdaság instabilitása és a háborús politikai helyzet miatt az egykor kialakult trend, mely szerint számos magyar család íratta ukrán osztályba gyerekeit, változni látszik. A magyarországi támogatási rendszer, valamint a belföldi ukrán konfliktusos állapot egyaránt hozzájárult az ukrán és magyar gyerekek megnövekedő létszámának a magyar osztályokban. Az ukrán válságot követően több szülő reakciója mindezekre a gyermekük átíratása volt ukrán osztályból magyar osztályba.

14 A *Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban* c. tanulmányban olvashatunk a magyar–román etnicitás „bekebelezési” praxisáról. Eszerint egy magyar közösségben megjelenő román idegen negatívnak vélt tulajdonságait leválasztják a személyiségéről, és az idegen, román etnikum negatív ismérveire rendelik. Az idegen negatív tulajdonságait nem az egyén személyiségének részeként, hanem etnikai hovatartozásának függvényében értelmezték (Biró & Bodó, 1993).

ÖSSZEFOGLALÁS

Az etnográfiai terepmunkám azt mutatja, hogy a beregdédaiak lokális identitása és a lakóház utcájában létrejövő szomszédság fontos szerepet tölt be az egyén otthonosságérzetének kialakulásában a településen. Megfigyelhető, hogy a szomszédsági viszony egyszerre rendelkezik fizikai és szimbolikus határokkal. A fizikai határ (mint pl. az útelágazás vagy az utcában található utolsó ház) leginkább a társadalom peremén élő csoportoknál a kiterjedt szomszédsági viszony határának meghúzását segíti. A stabilabb anyagi helyzetben élő „módosabbak” körében a szomszédsági viszony „beszűkültebb”, zártabb képet mutat, így a közvetlen szomszédságnál többnyire lezárul, avagy a fizikai határvonalakat semmibe véve, egyes házakat kihagyva, az azonos érdeklődési kör mentén is kirajzolódhat.

Az etnikailag többé-kevésbé vegyesnek mondható térbeli tagolódás az empirikus találkozások sűrű találkozási helyeit teremti meg, melyek a szomszédsági viszonyban érhetőek tetten. Az etnikumok közötti kapcsolatok elmélyülését, a sztereotípiák árnyalását, az együttélés pozitív empirikus élményét a szomszédsági viszonyban megélt aktív találkozások sora segítette elő. Kutatásom eredményei nem igazolják azt az állítást, mely szerint, „a társadalmi, vagyoni, kulturális, életkorbeli, etnikai homogenitás (közös érdekek, azonos szórakozási lehetőségek, hasonló sors, hasonló életstílus) a jószomszédi közösség kialakulásának alapvető követelménye” lenne. (Rezessy, 2001: 242) A szomszédság nem zárja ki az etnikailag, vallásilag, kulturálisan vegyes jószomszédi viszony létrejöttét a beregdédai magyarok, ukránok és cigányok etnicitásában. A szomszédsági kapcsolatban elmélyült viszony elősegíti egymás jobb megismerését, az esetleges vallási és etnikai különbségek zárójelbe tételét, ezáltal az általános emberi vonások előtérbe kerülését. A kulturálisan vegyes szomszédsági viszony létrejöttének a közösség által elfogadott, mintegy axiómaként kezelt nézet is kedvez, mely szerint a szomszédal nem illendő haragban lenni, a jószomszédi viszony fenntartása az egyén érdemeit is dicséri. A lokális társadalomban élők jószomszédi viszonya erényként könyvelhető el, és fontos társadalmi elismeréssel jár. Ugyanakkor a személyes tapasztalat útján szerzett ismeretek csak egy kivételt jelentenek az általánosan elterjedt sztereotípiákkal szemben, azok megdöntésére nem elegendőek. Az „általános érvényű”, negatív sztereotipikus kép és az ettől eltérő tapasztalati élmények párhuzamosan fennmaradó, mintegy egymást kiegészítő észlelésekként vannak jelen az együtt élő etnikumok mindennapjaiban.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Appadurai A. (2001). A lokalitás termelése. *Regio* 12(3), 3–31.
2. Bakó B. (2017). Tisztamunka. A látható cigányok. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
3. Balassa I. & Ortutay Gy. (1980). *Magyar néprajz. Műrokonság, szomszédság*. Békéscsaba: Corvina.
4. Barth, F. (1996). Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7(1), 3–25.

5. Bindorffer Gy. (2006). Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban. In Bakó, B., Papp, R., & Szarka, L. (szerk.), *Tér és Terep. Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. (9–35 o.). Budapest: Balassi Kiadó.
6. Biró A. Z. & Bodó J. (1993). Kizárási és bekebelezési technikák román-magyar interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely*, 1(1), 69–96.
7. Borbély S. (2009). Változó „határjelek”. A péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitásának tartalmai. *Kisebbségkutatás*, 18(2), 594–595.
8. Bourdieu, P. (1985). Identitás és reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1(1), 7–22.
9. Braun L., Csernicskó I. & Molnár J (2010). Merre visz a cigány út? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján. *Regio*, 21(1), 44–95.
10. Csepeli Gy. (2001). Szociálpszichológia. Budapest: Osiris Kiadó.
11. Feischmidt M. (2006). Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? In Bakó, B., Papp R., & Szarka, L. (szerk.), *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák* (370–391. o.). Budapest: Balassi Kiadó.
12. Feischmidt M. (2010). Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In Feischmidt M. (szerk.), *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom* (7–29. o.) Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet.
13. Hall, S. (1997). The Spectacle of the Other. In Hall, S. (szerk.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. (223–290 o.). London: Open University.
14. Heasman, K. (1978). *Home, Family and Community*. London: George Allen & Unwin.
15. Horváth I. (2006). *Kisebbségzociológia: alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
16. Juhász K. (2006). *Meg is mosakodjál! Magyar népi tisztálkodás a 20. században*. Budapest, Timp Kiadó.
17. Juhász K. (2016). Tiszta testre tiszta ruhát. A testi tisztálkodás és a tisztaruha-váltás néhány összefüggése. In Cseh F. & Szulovszky J. (szerk.), *A míveség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére* (63–72. o.). Budapest: Plusz Könyvek.
18. Kapitány G. & Kapitány Á. (2009). Néhány gondolat a tisztaság szimbolikájáról. In Juhász K. (szerk.), *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról*. (17–47 o.). Budapest: L'Harmattan Kiadó.
19. Kovács É. (szerk.) (2007), *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum, PTE–BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
20. Kovács É., Vidra Zs., & Virág T. (2013). *Kint és bent. Lokalitas és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
21. Kovai C. (2017). A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
22. Kovály K., Eröss Á., & Tátrai P. (2017). „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 31(2), 3–23.
23. Meyrowitz, J. (2005). A globalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, 46(6), 29–36.
24. Nagy Varga, V. (2000). Műrokonság, szomszédság, kortársi csoportok, barátság. In Paládi-Kovács, A. (szerk.), *Magyar néprajz VIII.* (532–557. o.). Budapest: Akadémiai Kiadó.

25. Pálos D. (2010). „Cigány” identitások nehézségei. Egy önbeszámolókon alapuló vizsgálat tanulságai. *Esély*, 21(2), 41–63.
26. Pozsony F. (1997). Erdélyi szomszédságok. *Ethnographia*, 108(1–2), 235–264.
27. Prónai Cs. (2004). A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban. In Kovács N., Osvát A., & Szarka L. (szerk.), *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből* (253–273. o.). Budapest: Akadémiai Kiadó.
28. Pusztai B. (2017). Ki a turista és mire jó nekünk? A turistatipológiáktól a késő modern társadalomkritikáig. In Régi T., Rátz T. & Michalkó G (szerk.), *Turizmus és transzformáció* (28–37. o.). Orosháza, Budapest: Kodolányi János Főiskola; MTA CSFK Földrajztudományi Intézet; Magyar Földrajzi Társaság.
29. Rezsényi A. (2001). „Összejönnek a szomszédok is.” A szomszédság rendszere Homokmégyen. *Tabula* 4(2), 231–269.
30. Tönnies, F. (1983). *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.

ADATFELVÉTELEK

- TANDEM 2016 – Kárpátaljai szociológiai felmérés. Forrás: http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/2/0000000432/A5%20tandem.pdf (Letöltés ideje: 2018. 10. 07.)
- SUMMA 2017. Forrás: http://bgazrt.hu/npki/kutatasok/summa_2017/ (Letöltés ideje: 2018. 10. 23.)